

POLITIČKE analize

TROMJESEČNIK ZA ANALIZU HRVATSKE I MEĐUNARODNE POLITIKE

Sadržaj

Tema broja: Politike moralnosti

Krešimir Petković: Politike moralnosti – politička slika kulturnih ratova u Hrvatskoj	3
Enes Kulenović: Brak i <i>Kulturkampf</i>	14
Janko Bekić: Zdravstveni odgoj na raskrižju politike moralnosti i politike identiteta	19

Politički procesi: Njemački izbori 2013.

Višeslav Raos: Era Merkelove i velikih koalicija	24
Dieter Nohlen: Izborni sustav za Njemački Bundestag – kvadratura kruga	31
Kristijan Kotarski: Politička ekonomija njemačkih parlamentarnih izbora	35

Profil političke organizacije: Lijeva stranka (PDS)

Mirjana Kasapović: Lijeva stranka u političkom vakuumu na njemačkoj ljevici	42
---	----

U žarištu: Predsjednički izbori u Iranu 2013.

Izbor novog predsjednika ili nove politike?	49
---	----

Prosvjedna politika: Turska i Egipat

Borna Zgurić: Taksim nije Tahrir – uzroci masovnih prosvjeda u Turskoj i Egiptu	55
---	----

Politološki pojmovnik: Politička emigracija

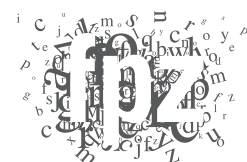
Jakov Žižić: Što je hrvatska politička emigracija?	61
--	----

Politološka lektira: Što čitati

Višeslav Raos	65
Daniele Caramani: Komparativna politika	

Englesko-hrvatski politološki rječnik

Komparativna politika (II)	67
Priredila: Mirjana Kasapović	

Fakultet političkih znanosti
Sveučilišta u Zagrebu

Politike moralnosti – politička slika kulturnih ratova u Hrvatskoj

Krešimir Petković

Baveći se moralno zasićenim
sukobima koji se katkad
metaforički nazivaju kulturnim
ratovima, društvena znanost
neminovno ulazi u političku
utakmicu u kojoj je njezina sudbina
građanska pristranost

Što su politike moralnosti? Semantika prirodno upućuje na dva značenja koja u bitnom definiraju tu politološku novokovanicu.¹ Prvo, javne politike nastoje regulirati moralna pitanja. Shvaćene kao izlazni čimbenik političkog sustava, javne politike bave se pitanjima u sferi moralnih shvaćanja i oprečnih svjetonazora pripadnika neke političke zajednice. Kroz implementaciju politika moralnosti uređuje se ponašanje koje su mimo političke intervencije često običavali regulirati etički kodovi i tradicija. Drugo, na razini ulaznih čimbenika, uvjerenja o dobru i zlu nastoje oblikovati javne politike koje obvezuju cijelu zajednicu. Nasuprot uvriježenom shvaćanju politike kao mjesta usklađivanja ekonomskih i socijalnih interesa, politika se moralizira i ponovno povezuje teorijski uredno razdvojene sfere društvenog života. Prema minimalističkoj definiciji, o politikama moralnosti na razini *inputa* tako možemo govoriti ako njihovo područje "barem jedna (važna) zagovaračka skupina uokviruje kao moralno pitanje" (Heichel i dr., 2013:319).

Tradicionalno prisutne u američkome političkom životu i tematizirane u američkoj političkoj znanosti, politike moralnosti postaju sve važnije u europskim okvirima stvaranja javnih politika, očekivano se pojavljujući kao važan predmet istraživanja europske političke znanosti. One postaju sve važnija politička tema i u Hrvatskoj koja je postala članicom političke integracije koja se odavno ne bavi samo zajedničkim uređivanjem ekonomskih odnosa. Stoga politike moralnosti zavrjeđuju ozbiljnu pažnju društvenih znanosti u Hrvatskoj, ali i pun interdisciplinarni angažman koji mobilizira prirodne znanosti, biotehnologiju i humanističke discipline u tematiziranju jednoga iza-

Krešimir Petković, docent na Odsjeku za javne politike na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Predaje kolegije o kaznenoj politici, političkoj etici i interpretacijskoj analizi javnih politika. E-mail: kpetkovic@fpzg.hr

zovnog i politički važnog područja. Ovaj tematski blok nastoji ih uspostaviti kao akademsku temu i temu kompetentnih političkih analiza. Polazeći od naznačenih postavki, primarna je svrha ovog teksta skicirati općenite politološke okvire za studij politika moralnosti u Hrvatskoj. Iz toga proizlaze tri cilja s kojima korespondira struktura teksta. Prvi je dati kratak pregled područja politika moralnosti kao područja istraživanja političke znanosti. Prvi se dio teksta stoga bavi problematikom specifičnih obilježja političkih struktura i procesa u području politika moralnosti. Drugi je cilj sugerirati mogući odgovor na pitanje što na temeljnoj razini povezuje tako raznorodne politike da ih se može zahvatiti zajedničkom tipološkom oznakom, pa drugi dio teksta ispituje očekivanu sumnju o tome postoje li

Politike moralnosti imaju cinično naličje ekonomskih odnosa i borbe za moć

legitimni akademski i politički razlozi da se divergentna područja i probleme javnih politika zahvaća istim imenom. Posljednji je cilj, uz nekoliko kontekstualnih crtica, skicirati političke konture arene politika moralnosti u Hrvatskoj. Bez pretenzija na predviđanje budućnosti, taj dio teksta pokazuje na što bi u razvoju područja politika moralnosti u vremenu što dolazi trebali obratiti akademsku i političku pažnju.

Na kraju uvoda valja napomenuti nešto o ulogu ulaska u ovo područje za političku znanost. Baveći se moralno zasićenim sukobima koji se katkad metaforički nazivaju kulturnim ratovima (povijesni i komparativni kontekst ove sintagme dajem u završnom dijelu teksta), društvena znanost neminovno ulazi u političku utakmicu u kojoj je njezina sudbina građanska pristranost. Njezin će diskurs imati političke konotacije. Ona će biti iščitana kao simptom društvene krize ili kao ishod zdravog pluralizma koji joj, uostalom, priskrbljuje predmet istraživanja i pravo da o njemu govori. Jedno je, međutim, jasno: ako se želi legitimirati u vremenu kada je javnost po pravilu sve manje želi slušati, a fiskalno načeta nacionalna država još manje financirati javnim novcem, društvena znanost nema izbora nego kompetentno istraživati i angažirano govoriti o politikama moralnosti. U protivnom je ne pogađa samo gramšijevski prezir prema neutralnosti koja prikriva politički kukavičluk, nego i prigovor da je irelevantna jer ne pridonosi razjašnjavanju, pa posljedično i rješavanju, relevantnih društvenih problema.

Političko polje politika moralnosti: područja, tipovi, instrumenti, akteri, arene i diskursi

Možemo govoriti o četiri glavna područja politika moralnosti (Heichel i dr., 2013:320). Prvo obuhvaća pitanja "života i smrti". Starim pitanjima o opravdanosti smrtno kazne, politike prema abortusu i politike eutanazije, napredak tehnologije pridružio je politiku prema medicinski potpomognutoj oplodnji koja uključuje manipulaciju s ljudskim embrijima. Drugo se tipično

područje politika moralnosti odnosi na seksualno ponašanje. U njega se kao pitanja regulacije državne politike uključuju homoseksualnost, istospolni brakovi, prostitucija i pornografija. Treće područje čine različite ovisnosti koje se često prikazuju kao moralni problem, pa o javnim politikama prema kockanju i upotrebi droga također možemo govoriti kao o politikama moralnosti. Četvrto područje politika moralnosti konstituiraju problemi balansiranja između ograničenja slobode pojedinaca u javnom interesu i prava na samoodređenje pojedinaca. Primjerice, pravo na posjedovanje vatrenog oružja, pravo na izbor školskog kurikula u javnim školama ili različita pitanja prava djece i obiteljske politike postaju pitanjima politika moralnosti u ovom smislu.²

Sve te politike potencijalno definira sukob vrijednosti oko takozvanih "prvih načela". Pravnim rječnikom, u području politike moralnosti obično će se inzistirati na tome da je nešto zlo po sebi (*malum in se*), recimo pobaciti dijete ili nositi oružje, a ne zlo tek zato što je zabranjeno zakonom (*malum prohibitum*) poput, primjerice, prekršaja zabrane parkiranja. Treba odmah napomenuti da to što se nešto uokviruje kao moralno pitanje uopće ne znači da su politike moralnosti lišene ekonomske dimenzije i da nisu povezane s raspodjelom moći. Različita regulacija navedenih problema ne redefinira samo identitete i ne određuje što je dobro, a što zlo, oblikujući tako društveni moral, nego koristi i šteti različitim ekonomskim interesima te utječe na raspodjelu moći među profesijama, organiziranim vjerskim zajednicama i drugim društvenim skupinama. Politike moralnosti stoga često imaju svoje cinično naličje ekonomskih odnosa i borbe za moć.

Sankcioniranje i kazneni progon konstituiraju ključne sadržaje politika moralnosti. Ulazak i izlazak ovih politika s područja kaznenog prava, sastavni je dio dinamike politika moralnosti

Uz to temeljno tipsko obilježje i njegovu ekonomsku i političku dimenziju, među "sekundarnim karakteristikama" politika moralnosti često se ističu četiri obilježja: teškoća kompromisa, snažan interes javnosti, tehnička jednostavnost i pojačana politička participacija (Mooney i Schuldt, 2008). Dok čvrstoća proklamiranih uvjerenja, logično, ometa uobičajene političke kompromise te donosi zapažena javna sučeljavanja i medijsku zasićenost tema, te ponekad i snažniju političku mobilizaciju i participaciju građana, tehnička jednostavnost nešto je manje neupitna osobina politika moralnosti. Ne može ih se, primjerice, povezati sa sofisterijama makroekonomske analize, poput ekonomske politike, ili analizom fiskalnih i ekonomskih učinaka reorganizacije poreznih nameta u području porezne politike, ali ne može ih se svesti ni na puki sukob vrijednosti s "lakim"

javnopolitičkim rješenjem. U njima važnu ulogu mogu imati znanstvena ekspertiza, različite studije učinaka politike i razvoj tehnologije općenito. Je li nešto ovisnost ili bolest? Kada počinje život? Kakav je društveni učinak određene zabrane ili kazne? Na ta i druga pitanja odgovaraju znanstveni diskursi uključeni u političko polje politika moralnosti, plasirajući svoje složene diskurse u političku utakmicu.

Također, na razini instrumenata kao tipskog obilježja javne

Različite se pozicije mogu predstavljati kao moralna većina, ali po pravilu nisu spontane nego trebaju neki oblik političke ili parapoličke organizacije

politike vidljiva je čvrsta povezanost ovog područja s kaznenom politikom koja potencijalno objedinjuje različite politike moralnosti. Kako piše Christoph Knill, "sankcioniranje i kazneni progon konstituiraju ključne sadržaje politika moralnosti" (Knill, 2013:315). Ulazak i izlazak ovih politika s područja kaznenog prava, instrumenata kaznene politike i, s druge strane, dekriminalizacije i drukčijih uokvirivanja problema, sastavni su dio dinamike politika moralnosti.³ Edukacija i širenje informacija različitoga političkog predznaka mogu biti njihov dio, ali će se po svoj prilici manje oslanjati na poticaje i preraspodjelu sredstava, premda treba imati u vidu da je većina javnih politika po pravilu složena kombinacija različitih instrumenata i implementacijskih mehanizama.

Dok pojedina javnopolitička rješenja i instrumenti mogu izazvati moralni sukob i pretvoriti neko područje u politiku moralnosti, kontroverzije obično postoje prije samog donošenja politike i njezine implementacije. Iako jedan važan dio identiteta poddiscipline studija javnih politika definira diktum Theodora Lowija prema kojemu javne politike određuju politiku (*policy determines politics*), ipak je češće obratno ili je, u najmanju ruku, to još uvijek prirodnija analitička perspektiva. Politiku moralnosti tako se češće promatra kao društveni, institucionalni i diskurzivni konflikt – gledajući obilježja političkog procesa, arene u kojima se događa i jezik kojim govori – pa je potrebno izdvojiti još nekoliko karakteristika politika moralnosti koje zahvaćaju te aspekte.

Na razini društva, kao akteri političke mobilizacije i zagovaranja često će se pojavljivati vjerske zajednice te udruge i organizacije civilnog društva. Općenito govoreći, pojavljivanje i zasićenost politika moralnosti ovisit će o utjecaju religije i procesima sekularizacije u društvu. Naime, bez sumnje vrijedi postavka da su "politike moralnosti posebno... osjetljive na religijsku stratifikaciju društva" i da "elektorat nagrađuje određene politike moralnosti ovisno o prevladavajućim religijskim doktrinama" (Heichel i dr., 2013:325). Različite se pozicije pritom mogu predstavljati kao moralna većina, ali po pravilu nisu spontane nego trebaju neki oblik političke ili parapoličke organizacije. U tom

smislu vrijedi zabilježiti još jednu tipološku zanimljivost područja: dok se u političkoj znanosti općenito govori o igračima veta u nekome institucionalnom sustavu, u literaturi o politikama moralnosti pojavljuje se ideja da u analizi "uz stranačke i institucionalne igrače veta" treba uzeti u obzir "socijalne igrače veta" (Schmitt i dr., 2013:428). Kad je riječ o politikama moralnosti, sive eminencije ponekad će isplivati u javnosti, ali često se neće imati ambiciju profilirati kao nominalan politički akter. Pojam poduzetnika javnih politika u ovom području tako obuhvaća potencijalno velik niz neinstitucionalnih društvenih aktera organizirane religije, civilnog društva, ali i spomenutih znanstvenih eksperata koji imaju akademske i ekonomske interese u (de)regulaciji pojedinih područja.

Priča se znatno usložnjava kada se kao varijable uvedu strukture i akteri političkog sustava. Naime, konstituiranje različitih politika moralnosti nije isključivo pitanje mjesta religije u društvu, njegove sekularizacije i vrsta religijskog angažmana koji dobivaju svoju doslovnu političku presliku. Dok se, ovisno o utjecaju religije na politike moralnosti, može govoriti o dvama svjetovima, religijskome i sekularnom, jasno je da se "dva svijeta politike moralnosti ne prevode... izravno u razlike između javnih politika" (Engeli i dr., 2013:343). Oblikovanje tih politika i njihovi ishodi ovisit će o nizu političkih aktera i institucija te će često zadobiti neka tipična procesna obilježja što otvara prostor za politološku ekspertizu koja se povezuje sa sociologijom i drugim disciplinama koje analiziraju društvene aspekte politika moralnosti.

Prvo, politike moralnosti ovise o stranačkom sustavu i postojanju političkih stranaka sa snažnom religijskom afilijacijom. Razlike između regulacije različitih područja politika moralnosti u društvima s usporedivim religijskim i kulturološkim profilima mogu se ponekad pripisati razlikama u stranačkom sustavu, ideološkom profilu stranaka i logici koaliranja, što se pak općenito može povezati s nekim institucionalnopolitičkim specifičnostima, poput izbornog sustava. Na pitanje zašto su,

U politikama moralnosti koje se tiču zaštite prava pojedinaca, kao važni akteri pojavljuju se sudovi. Politike moralnosti predmet su sudbene politike na nacionalnoj i nadnacionalnoj razini

primjerice, prostitucija i istospolni brakovi (bili) različito definirani u različitim razdobljima u Španjolskoj, Francuskoj i Italiji, ne može se odgovoriti bez upućivanja na spomenute faktore (v. Schmitt i dr., 2013). Drugo, u politikama moralnosti koje se tiču zaštite prava pojedinaca, kao važni akteri pojavljuju se sudovi. Politike moralnosti predmet su sudbene politike na nacionalnoj i nadnacionalnoj razini. U različitim europskim institucionalnim arenama to znači da nacionalni sudovi moraju osluškivati judi-

katuru europskih u rješavanju pojedinih pitanja u sferi politika moralnosti. S druge strane, pojavljuje se mogućnost da se nad-nacionalne sudbene instancije, vođene načelima supsidijarnosti i prepuštanja diskrecije nižoj instanciji u uređivanju kontro-verznih moralnih pitanja, odluče izuzeti iz nametanja specifične politike moralnosti nekoj nacionalnoj državi kako ne bi odviše napregnule političku koheziju složenih višedržavnih integracija ulazeći u kontroverzna moralna pitanja.⁴

U pogledu obilježja političkih procesa, uz stranačku utakmicu i složene odnose institucionalnih aktera u višerazinskim zajednicama, valja izdvojiti problematiku dnevnog reda, implementacije i korištenja instituta pučke suverenosti tipičnih za ove politike. *Agenda setting* važan je za sve javne politike, ali s obzirom na moralne podjele i emocionalnu zasićenost tema, politike moralnosti posebno su plodno područje za medijsko utjecanje na politiku te korištenje različitih prozora mogućnosti od strane poduzetnika javnih politika. Smrtna kazna nad osobom kojoj se kasnije dokaže nevinost, tragična pucnjava u školi, smrt žene kojoj je uskraćeno pravo na pobačaj, teškoće umjetne oplodnje i diskriminacija seksualnih manjina – sve su to priče koje izazivaju pažnju i visoko kotiraju na dnevnom redu. Tom se obilježju vraćam opisujući općenitije okvire ideja o logici diskursa politika moralnosti.

Dosadašnji ekspozice snažno ukazuje na to da politike moralnosti, poput drugih javnih politika, ovise o organiziranim interesima, organiziranim političkim akterima i institucijama elitne politike, ali one su neupitno mjesto snažnije mobilizacije građana, bilo kroz povezivanje "moralnih većina" bilo kao mjesto angažmana ugroženih identitetskih skupina i onih koji se s njima solidariziraju, što otvara vrata korištenju instituta referendumske demokracije. Pitanja jeste li za ili protiv pobačaja, kako definirate brak i jeste li za ili protiv smrtne kazne razumljivija su prosječnom građaninu, lakše mobiliziraju emotivno nabijene moralne pozicije te podliježu ovom tipu odlučivanja, za razliku od određivanja kamatne stope ili raspodjele financijskih sredstava akademskoj zajednici. Stoga će tamo gdje postoje institucionalne mogućnosti, politike moralnosti vjerojatno češće biti predmet referenduma od drugih javnih politika. Na kraju, u okvirima šire shvaćenog političkog procesa, može se očekivati

Politike moralnosti su mjesto snažnije mobilizacije građana, što otvara vrata korištenju instituta referendumske demokracije

implementacijske deficite politika moralnosti. Oni proizlaze iz zaobilazanja autoriziranoga političkog izbora tamo gdje nije postignut moralni konsenzus ili gdje pojava ima svoju ekonomsku i društvenu logiku mimo formalnih okvira nametnute politike moralnosti. Dok se kao povijesni primjer odmah nameću nuspojave moralizacije konzumiranja alkohola i prohibicijske politike koja je ojačala organizirani kriminal u SAD-u, brojna

druga područja poput upotrebe droga, pobačaja ili prostitucije na ambiciozniju regulaciju po pravilu reagiraju stvaranjem sive ekonomije pojave i jačanjem odgovarajućih poduzetnika onoga što možda možemo nazvati sive "javne" politike.

Nakon što je dan *definiens* politika moralnosti te skicirane njihove različite tipološke specifičnosti i karakteristike politike na razini aktera, procesa i institucija, izdvojit ću tri obilježja područja politika moralnosti općenito. Može ih se definirati kao pro-

Termini diskursa ne mogu izbjeći političko vrednovanje pojave, pa u analizi politika moralnosti, ni uz najbolje namjere, nije moguća politička neutralnost

cesna obilježja u širem smislu, ali su snažno vezana za pitanja diskursa, odnosno političkog jezika koji oblikuje percepciju a da ga akteri svjesno ne kontroliraju, i za njegov odnos s ponekad nepredvidivom izvandiskurzivnom okolinom. Zbog toga ih se može shvatiti kao konstitutivna obilježja područja koja na neki način prethode procesima i institucijama.

Prvo, za politike moralnosti veoma je važan proces uokvirivanja (*framing*) nekog pitanja. Način na koji je neko pitanje jezično uokvireno određuje način na koji se razmišlja o njemu. U vjerojatno najpoznatijem primjeru, oni koji se zauzimaju za zabranu pobačaja nazivat će se zaštitnicima života (*pro life*) i govoriti o pravu na život nerođena djeteta. S druge strane, oni koji zagovaraju pravo na pobačaj i javnopolitičke okvire osiguranja adekvatne medicinske pomoći za njega, nazivat će se zaštitnicima prava na izbor (*pro choice*), odnosno slobode žene da raspolaze svojim reproduktivnim pravima. Često se može pratiti povijesna transformacija nekog pitanja koje prestaje biti predmetom regulacije politike moralnosti što prate odgovarajuće promjene u jeziku, koje istu pojavu počinju zahvaćati terminima ekonomske ili zdravstvene politike.⁵ Treba primijetiti da to obilježje, koje na suptilnije načine vrijedi i za druge javne politike, zalazi u srž prirode jezika kojim se govori o politikama. Sami termini diskursa ne mogu izbjeći političko vrednovanje pojave, pa u analizi politika moralnosti, ni uz najbolje namjere, nije moguća politička neutralnost.⁶

Drugo, nikad nije riječ o izoliranim jednostavnim imenovanjima od kojih nema političkog odmaka. Diskursi su složeni evaluativni sustavi prezentiranja pojava koji zahvaćaju aktere i skupine, ali nisu njihovi gospodari koji ukidaju subjektivitet. Plodna je postavka za istraživanje politika moralnosti da diskursi otvaraju prostor za njihovo cinično korištenje, za taktičke manevre i političko nadmetanje različitih skupina unutar istog diskursa. Riječ je o obilježju diskursa koje u svojem nacrtu za analizu moći Foucault naziva "taktičkom polivalencijom diskursa" (Foucault, 1994:70-72). Promjene u diskursu i njegove taktičke mogućnosti različiti će akteri, ponekad posljedicom razvijenog političkog refleksa, ponekad kao osviještenu strategiju, koristiti kako bi

promicali svoje interese. Kao što su u Foucaultovu kontroverznom povijesnom primjeru homoseksualci psihijatrizacijom zadobili glas i subjektivitet koji im je omogućavao borbu za priznanje, tako i konzervativci, primjerice, mogu preuzeti diskurs ljudskih prava i ustavnih procedura koji njeguje civilno društvo kako bi promicali svoju koncepciju dobrog života. Također, ova osobina diskursa omogućuje stvaranje labavih ili čvrstih saveza među skupinama koje povezuje zajednička "koalicija diskursa" (Hajer, 1993). Taktička inteligencija u korištenju diskursa, procesi labavoga i čvrstog koaliranja i odnosi među koalicijama, pojave su koje svakako treba imati u vidu u studiju politika moralnosti.

Na kraju, premda politički diskursi i institucije po pravilu brzo i obuhvatno procesuiraju događaje, oni ne mogu u potpunosti kontrolirati ono aleatorno u okolini, koje može biti veoma važno u oblikovanju agende politika moralnosti. Moralistički uokvirana pitanja povezana s emocijama otvorit će vrata moralnoj panici koja izbija zbog različitih "sudbinskih" slučajeva. Slučajevi suvremenog ropstva povezanog s prostitucijom, patnje terminalnih bolesnika, ilegalne pobačaje ili fatalne incidente s pucnjavom u školama zahvatit će politički diskursi da bi na njih uslijedile javnopolitičke reakcije. Tužne ljudske priče o nasilju, diskriminaciji, paklu ovisnosti i nepravdnoj osudi, kao i tople ljudske priče o ljubavi, predanosti i borbi za vlastita prava, kolportirat će poduzetnici javnih politika s nadom da će utjecati na agendu i mijenjanje svijesti o problemu. No što naizgled raznorodne politike moralnosti čini tako politički napetima i izaziva tako intenzivne polarizacije?

Rodna priroda politika moralnosti: otac koji kažnjava protiv roditelja koji se brine?

"Svaki je život svet... Donekle." To je ironičan naslov članka koji istražuje paradoks sadržan u koincidenciji da se zagriženi zagovornici smrtno kazne u SAD-u ujedno predstavljaju kao vatreni zaštitnici prava na život u slučaju pobačaja. Tekst uokviruje problem na sljedeći način: "Unutar tog segmenta populacije, ubijanje u jednom kontekstu smatra se smrtnim grijehom, dok u drugom kontekstu ne samo da je moralno podnošljivo nego i preporučljivo" (Wiecko i Gau, 2008:546). Kako to da je jedan život svet, a drugi nije? Autori lako koreliraju te kontradiktorne stavove s literalističkim čitanjem Biblije. Ono je tipično za kršćanske fundamentaliste koji čine manji, ali politički utjecajan dio američke populacije. Problem se ipak ne rješava tako da ga se pripiše kontradikcijama dogmatskih doktrina i paradoksima objave koje ni najvičniji teolozi ne rješavaju lako, pa ih naprosto treba prihvatiti kao takve. Ne rješava ga se ni, kako bi to mogli pokušati konzervativci, pokušajem donekle zdravorazumskog otpisivanja paradoksa tvrdnjom da nerođeno dijete nije ništa skrivilo za razliku od zločinca koji je prokockao svoje pravo na život, pa u religijskoj perspektivi smrtna kazna za njega ima katartički učinak iskupljenja, pripremajući grješnika za drugi svijet. Nasuprot tome, čini mi se da se u tom paradoksu nalazi nešto što bi moglo zadirati u samu srž cijelog područja politika moralnosti koje se čini izrazito raznorodnim, obuhvaćajući pitanja koja naizgled imaju malo veze – u rasponu od homoseksualnih brakova preko abortusa do nošenja oružja. Što povezuje

sve te pojave pod jednim imenom i što izaziva prepoznatljive moralne polarizacije? Nema sumnje da je religija neobično važna. Dobar dio onoga što se naziva politikama moralnosti može se povezati s čvrstim doktrinarnim pozicijama velikih religija koje dolaze u sukob s liberalnom ideologijom i općenito tekovinama sekularnog svijeta. Međutim, u pozadini sukoba mogla biti jedna pojava koja je tradicionalno važna organiziranoj religiji.

Tu pojavu nagovještaju i autori citiranog članka, upućujući na prosječnu sklonost strožem kažnjavanju kojom disponira fundamentalistička populacija: "Literalisti zastupaju nefleksibilno shvaćanje Božje pravde" (Wiecko i Gau, 2008:556). Da bi protumačili važnost te sklonosti, kao polazna točka mogu nam poslužiti utjecajni interpretacijski naponi Georga Lakoffa, politički angažiranog lingvистa sa Sveučilišta Berkeley, koji se bavio političkim sučeljavanjima o moralnim pitanjima.⁷ Njegova su istraživanja neobično važna za politike moralnosti zbog nekoliko razloga koje valja redom iznijeti.

Prvo, on pokazuje da misao funkcionira metaforički i da naše konceptualno oblikovanje iskustva ovisi o spletozima metafora koje koristimo (v. Lakoff i Johnson, 2003). Drugo, to je neobično važno za proces jezičnog uokvirivanja, koji je istaknut kao važan za politike moralnosti. U njegovu poznatom primjeru – ako pokušamo ne misliti na slona nakon što nam je to netko rekao, svakako ćemo misliti upravo na slona, kao što je Nixonova izjava da "nije razbojnik" ("*I'm not a crook*") pomogla da ga građani na taj način dožive, dakle upravo kao razbojnika. Poanta koju Lakoff izvlači jest da su borba za uokvirivanje problema i šira diskurzivna borba presudni u politikama moralnosti i da je u njima "smrtni grijeh" prihvatiti jezik protivnika. Njegova interpretacija profiliranja različitih politika moralnosti i političke snage konzervativaca u SAD-u jest da su oni financirajući brojne *think tankove*, istraživanja, časopise i različite oblike posredne i izravne propagande ustvari postupno oblikovali javni diskurs u svoju korist: političke debate vode se jezikom kojim se oni služe, voditelji u televizijskim emisijama uokviruju probleme na način bliži njihovoj strani, a obični građani počinju razmišljati u tim pojmovima. Bila ta interpretacija pretjerana ili ne, ona je svakako zanimljiva u kontekstu politika moralnosti u drugim zemljama, uključujući Hrvatsku gdje jezik politika moralnosti polako postaje istinsko bojno polje javnog diskursa.

Borba za uokvirivanje problema i šira diskurzivna borba su presudni u politikama moralnosti i u njima je "smrtni grijeh" prihvatiti jezik protivnika

Treće, metaforički sustavi i diskurzivni okviri povezani su s određenim koncepcijama moralnog života čime dolazimo do srži problema koji smo otvorili. Lakoffa je, naime, kao kognitivnog lingvистa mučilo to što ne može vidjeti dublju jezično pove-

znicu između toga zašto konzervativci imaju naizgled kontradiktorne stavove o pojedinim pitanjima, primjerice zašto su za nošenje oružja, a protiv zaštite okoliša; zašto su, u spomenutom krunskom paradoksu, za smrtnu kaznu, a protiv pobačaja, itd. On je zaključio da političko suprotstavljanje između liberala i konzervativaca oblikuju dvije noseće metafore: strogost (*strictness*)

Pitanje velikog dijela politika moralnosti postaje pitanje grčevitog očuvanja uzdrmanoga konzervativnog morala i tradicionalnih rodničkih odnosa između muškaraca i žena

nasuprot brizi ili njegovanju (*nurturance*), dok su sve ostalo derivacije toga temeljnog suprotstavljanja (v. Lakoff, 2002:x). Ali te su derivacije neobično važne: riječ je o dvama modelima obitelji i izvedenim idealima političke organizacije nacije koji se međusobno suprotstavljaju. Za Lakoffa nema spora da je taj obuhvatni i konzistentni blokovski sustav sukoba moralnih, obiteljskih i političkih vrijednosti rodno obilježen. S jedne strane imamo strogog oca (*strict father*) koji kažnjava. Djeca se rađaju amoralna ili zla, a otac ih, kada je potrebno, izvodi na pravi put moralno poučnim kažnjavanjem u svijetu koji je grub i natjecateljski. Nasuprot tome stoji briga za druge koja polazi od pretpostavke o izvornoj dobroti čovjeka. Nositelj ovog sustava je rodno neutralni njegujući roditelj (*nurturing parent*) kojega Lakoff povezuje sa suosjećanjem i odgovornošću za druge, povjerenjem i sklonosti pomaganju, koje konzervativci preziru, pogrdno nazivajući one koji pomažu drugima "dežurnim dobročiniteljima" (*do-gooders*). S tim sustavima odgoja odrasta se u obitelji, a oni se preslikavaju u političke ideologije i slike političke organizacije nacije, pa čak i vanjsku politiku države u međunarodnoj areni. S jedne strane imamo minimalističku državu čiji je ideal kažnjavanje prijestupnika, čvrsta zaštita pravila igre i tržišne utakmice te unilateralno policijsko djelovanje protiv prijestupničkih država u međunarodnim odnosima, dok s druge strane podjele vidimo "bujnu" socijalnu državu koja razvija socijalne politike za niz korisnika te nastoji rješavati međunarodne probleme egalitarnom kooperacijom.

Nemam prostora ulaziti u različite nijanse i specifične analitičke primjene prikazane pozicije. I da se sve one uključe, nema spora da bi Lakoffov prikaz ostao pomalo naivan i manihejski, u određenom smislu plošan, te ponegdje neukusno zašeceran u oslikavanju moralne ideologije američkog liberalizma. On je, uostalom, politički angažiran iskaz ponuđen u sklopu američke političke utakmice i borbe demokrata protiv republikanaca. Međutim, ako se taj interpretacijski obrazac – odnosno onaj njegov dio koji se odnosi na figuru oca, koja nije usko biološki mišljena, nego shvaćena kao centar autoriteta tradicionalne obitelji – kao heurističko sredstvo primijeni na politike moral-

nosti, one odjednom postaju neobično konzistentne. Ako imamo patrijarhalnu strukturu strogoga, ali pravednog oca koji kažnjava – koja ima svoju religijsku sliku u istome takvom Bogu i njegovom predstavništvu na zemlji različitih, ali po pravilu jednako patrijarhalnih, vjerskih zajednica – onda pitanje velikog dijela politika moralnosti postaje pitanje grčevitog očuvanja uzdrmanoga konzervativnog morala i tradicionalnih rodničkih odnosa između muškaraca i žena. Kao što će jasno sugerirati ime jedne hrvatske građanske inicijative, u srcu spora je zaštita tradicionalne obitelji u čije ime se mora politički istupiti. S više ili manje interpretacijskog rastezanja, u taj kalup možemo uklopiti različite politike moralnosti.

Primjerice, nošenje oružja potrebno je za zaštitu u neprijateljskom svijetu. Teške zločine treba kazniti smrću, ali i sankcionirati droge, kocku i sve ostalo što razara tkivo obitelji, kao što otac u obitelji kažnjava prijestupe, a Otac na nebu grijehe da bi u svijetu bilo reda. Ako ih se već, silom prilika, ne može sankcionirati, ne smije se izjednačiti homoseksualne obiteljske zajednice s heteroseksualnima jer to relativizira tradicionalni model obitelji, ulogu pravednog oca i brižne majke. Prostitucija je, empirijski gledano, ženski posao ili pak posao mladića koji zadovoljavaju starije muškarce, pa je kroz te leće očekivano ambivalentna: ili se tolerira kao patrijarhalni ispušni ventil, ili se, uz moralno licemjerje u kojemu stalno iznova iskaču seksualni skandali konzervativnih vođa, protiv nje vode javni križarski ratovi. Eutanazija, recimo, može postati kukavički bijeg od odgovornosti, ignoriranje žrtve i brige Svevišnjega.

Međutim, rodni podtekst suprotstavljanja postaje posebno očit u pitanju pobačaja koji se u literaturi ne naziva bez razloga "rodonačelnim pitanjem politike moralnosti" (*'mother' issue of morality politics*) (Engeli i dr., 2013:341). Neograničeno pravo na pobačaj znači da bilo koja žena teorijski može napraviti štogod želi ovisno o svojim emocijama i interesima, a da bilo koji muškarac – muž, partner, otac, svećenik, Bog – u konačnici nema

Od vladara nad životom i smrću, otac, stup tradicionalne obitelji, postaje kontingentna figura koja ne može upravljati biološkom, društvenom i, ultimativno, političkom reprodukcijom poretka

pravo odluke o tome. Mogućnost da upravlja svojom reprodukcijom time se oduzima muškarcu koji je povijesno imao bezgraničnu moć pater familiasa, *jus vitae ac necis*, pravo upravljanja životom i smrću članova svoje obitelji, koje se translatalo u suverenovo pravo na usmrćenje subjekta. Na to se u posljednje vrijeme nadovezuje medicinski potpomognuta oplodnja, koja također isključuje muškarčevu pravo odluke. Anonimni donor biološkog materijala koji se može izabrati u odgovarajućoj banci ne mora biti nužan za roditeljstvo, nema pravo odlučiva-

nja o začecu, a njegovo uključivanje u život djeteta ovisi o slučajnostima sudbine i impulsima dobre volje majke. Ukratko, to su konture horor-scenarija za konzervativce kojim se ostvaruje njihov ultimativni strah: od vladara nad životom i smrću, otac, stup tradicionalne obitelji, postaje kontingentna figura koja ne može upravljati biološkom, društvenom i, ultimativno, političkom reprodukcijom poretka.

Da bi se jasnije vidjelo ono što nam može poslužiti kao plodno heurističko sredstvo za tumačenje latentnih obrazaca konflikta u sekularnome liberalno-demokratskom društvu koji izbjaju u vezi s politikama moralnosti, može se pribjeći indikativnim ekstremima. Recimo, regulacija društvenih odnosa tipična za klerofašističke režime koji su snažno podupirali patrijarhat dobro potvrđuje prikazanu tezu. Kao intrigantna diskurzivna riznica mogu nam, primjerice, poslužiti *Nova portugalska pisma*, feministički dokument koji je svojedobno izazivao Salazarov režim (referirajući se na apokrifna strastvena ljubavna pisma koja je Mariana Alcoforado, uciviljena opatica iz 17. stoljeća, slala markizu od Chamillyja u kojega je bila sentimentalno zaljubljena). Na mekšoj razini društvene kontrole, konzervativni model rodni odnosa manifestira se kao podjela uloga prema kojoj postoje muški i ženski poslovi, prvi povezani sa snagom i ozbiljnim odlukama, a drugi s njegovom i pokornim služenjem. To je prikazano kroz diskurs naivne djevojke kojoj župnik objašnjava što je krepot, a cijeli prikaz funkcionira kao ironija rodne, ali i klasne opresije.⁸ Na čvršćoj razini kaznenopravne regulacije pokazuje se da fašistički kazneni zakon štiti obitelj na specifičan način, ne hajući za neotuđiva prava pojedinaca i slobodu onoga što je Giddens kasnije nazvao "fluidna seksualnost". Naime, kako prenose autorice *Novih portugalskih pisama*, članak 372. ondašnjeg portugalskog kaznenog zakona, ironiziran kao odrednica o preljubu *Rječnika portugalskog jezika*, propisivao je da se muževo ubojstvo žene preljubnice i/ili ljubavnika kažnjava "protjerivanjem iz općine na šest mjeseci". Zakon nudi i odgovarajuću vrstu rodne ravnopravnosti koja čuva sustav: ako žena ubije "konkubinu koju muž drži u bračnoj kući, ili muža, ili oboje, ili im nanese spomenute tjelesne ozljede", slijedi jednaka kazna.⁹ U određenim političkim kontekstima politike moralnosti tako mogu činiti čudne zaokrete u odnosu prema onome što danas očekujemo i služiti se sasvim neobičnim sredstvima: ne samo da će homoseksualni brakovi koji relativiziraju podjelu uloga tradicionalne obitelji biti nezamislivi, nego će samostalno kažnjavanje heteroseksualnog preljuba smrću biti društveno prihvaćeno, u skladu s podtekstom mlake, gotovo simboličke sankcije koju propisuje kazneno pravo.

Nešto ekscentričnija vinjeta dobro pokazuje društveno-političku apoteozu patrijarhata koja, makar i kao karikatura, prkosi liberalnim zasadama. Prilagođenu Lakoffovu interpretaciju valjalo bi podrobnije istražiti. Pritom je svakako značajna jedna činjenica koja dobro pristaje u priču u dvama svjetovima i dvama modelima obitelji i politike. Roditeljski stav – koji dolazi do izražaja u modelu obitelji u kojemu odrastamo i upijamo ideologiju, njezin jezik i obrasce – kroz primarnu socijalizaciju oblikuje stavove o pitanjima politike moralnosti (usp., primjerice, Lubbers i dr., 2009). Odnosi moći koji daju pogonsko gorivo političkim specifičnostima polja politika moralnosti svoje političke krajnosti

dobivaju u organicističkim korporativnim porecima ili pak postojećim patrijarhalnim teokracijama islamskog svijeta. Oni bi mogli biti povezani s konzervativizmom obiteljskih i rodni odnosa, njihovih uloga, psihologije i jezika, koji su često ostajali izvan zahvata liberalne politike. To je spekulativna hrana za misao ovog dijela teksta. U ispitivanju politika moralnosti ne treba otpisati doslovno shvaćene doktrinarne pozicije i svjetonazorske sustave, ali ne treba isključiti njihov dodatni smisao, sadržan u odnosima moći u privatnoj sferi koji imaju političke konotacije.

Politike moralnosti u Hrvatskoj: politička arena i diskurzivne taktike kulturnih ratova

Skiciranjem političkog polja politika moralnosti i razvijanjem izazovne spekulacije o njegovoj pokretačkoj snazi, sažetoj u političkom programu zaštite tradicionalne obitelji i konzervativnog morala s jasnom podjelom rodni uloga, pripremljen je teren za razumijevanje i analizu kulturnih ratova koji se naziru u Hrvatskoj. Ostalo mi je prethodno odgovoriti na pitanje ima li smisla povezivati politike moralnosti s tom sintagmom.

Povijesni i komparativni kontekst, a i sve češća upotreba sintagme "kulturni rat" u Hrvatskoj – od strane političkih komentatora¹⁰ i političara, uključujući ponajprije premijera Milanovića¹¹ – i to u vezi s konfliktima koji su usko povezani s politikama moralnosti te sugerirana shema njihove interpretacije u prethodnom dijelu teksta opravdavaju sintagmu. Povijesno gledajući, "kulturni rat" ili "kulturna borba" (*Kulturkampf*) referira se na njemačke državne politike kojima je Bismarckova Njemačka u 19. stoljeću (1871-1887) nastojala podjarmiti Katoličku crkvu. Mjere su se kretale u rasponu od državnih inspekcija vjerskih škola pa do ukidanja jezuitskog reda. Bile su poznate pod terminom "protukatoličko zakonodavstvo", a izazvale su jačanje i profiliranje političkog katoličanstva.¹² "Kulturni rat" kao analogan termin u SAD-u pojavljuju se još 1920-ih kao naziv za sukobe urbane i ruralne Amerike u vezi s pojačanom imigracijom.¹³ No noseća referencija iz novije povijesti odnosi se na aktualnije sukobljavanje u SAD-u, upravo ono koje nastoji objasniti Lakoff, a polagano se oblikuje nakon Drugoga svjet-

Povijesno gledajući, "kulturni rat" referira se na njemačke državne politike kojima je Bismarckova Njemačka nastojala podjarmiti Katoličku crkvu

skog rata naovamo. U poznatoj studiji *Culture Wars* opisao ga je sociolog James Davison Hunter (Hunter, 1991). U njoj se o sučeljavanju u području politika moralnosti govori kao o sukobima dvaju ideoloških svjetonazora koji u dva bloka okupljaju različite društvene skupine među kojima je američko društvo, unatoč ideologiji "lonca za taljenje", tradicionalno podijeljeno – vjerskim, etničkim i rasnim linijama.

Premda te linije sukoba, uvjetno rečeno, izostaju u hrvatskom društvu, ono je ipak plodan teren za kulturne ratove koji se u okvirima političkog sustava i političkog diskursa preslikavaju u sukobe o politikama moralnosti. U zemlji u kojoj se mogu detektirati snažni svjetonazorski sukobi konzervativnog i liberalnog; u zemlji s visokim postotkom katolika na popisu

**Na razini konstitucije aktera
uspostavljena je snažna suradnja
Katoličke crkve, koja se u Hrvatskoj
profilirala kao socijetalni akter veta
na području politika moralnosti,
i udruga koje mobiliziraju
konzervativnu populaciju**

stanovništva, te ideologijskim sukobima u kojima kao prediktor pozicije dobro figuriraju političke biografije obitelji; u zemlji koja nosi više desetljeća naslijeđa komunističkog režima kao mehanizma političke represije, ali i sekularne modernizacije – u takvoj zemlji postoje sve pretpostavke za kulturne ratove, a može im uspješno sekundirati bauk negativne demografije kojega nimalo nije preokrenuo politički proklamirani kulturni program obnove tradicionalne obitelji nacionalističke vlasti 1990-ih. No kako se taj sukob povezuje s političkim poljem i heuristikom dvaju modela obitelji i nacije?

Što se potonjega tiče, uočljiva je posebna osjetljivost konzervativnih udruga u Hrvatskoj na "rodnu ideologiju". Ona dovodi u pitanje tradicionalne uloge u obitelji, prikazujući seksualnost kao slobodan izbor i društveni konstrukt, te se služi pojmovima poput heteronormativnosti. Pokretanje referendumske inicijative za simboličko posvećivanje braka u Ustavu kao zajednice muškarca i žene, protivljenje liberalnome spolnom odgoju i snažno protivljenje istospolnim brakovima ukazuju na valjanost Lakoffove intuicije o strukturi obitelji kao pokretaču kulturnih ratova koji se prelamaju u politikama moralnosti. U tom se smislu možda može očekivati i repolitizacija regulacije pobačaja i medicinski potpomognute oplodnje koji se, kroz naznačene leće, mogu čitati kao udar na tradicionalnu obitelj koja čini stup demografski ugrožene nacije.

Na razini konstitucije aktera uspostavljena je snažna suradnja Katoličke crkve, koja se u Hrvatskoj profilirala kao socijetalni akter veta na području politika moralnosti¹⁴, i udruga koje mobiliziraju konzervativnu populaciju, samoukvirenu kao moralna većina, protiv agende manjinskih udruga. Osim što se u vrijeme pisanja teksta aktualna referendumska inicijativa *U ime obitelji* nazivom i političkim profilom uredno uklapa u Lakoffov model, mobilizacija velikog broja potpisa i iniciranje referenduskog procesa uklapaju se u već viđene scenarije politika moralnosti "na Zapadu". Od tih procesa znatno će zanimljivije u razdoblju pred nama biti pratiti djelovanje sudstva kao aktera politike

moralnosti koji ima priliku ozbiljno redefinirati svoju društvenu ulogu. Ako referendum rezultiraju pozitivnim rezultatom za inicijatore zainteresirane za simboličku zaštitu braka i tradicionalne obitelji, u usporedivim scenarijima loptica se obično prebacuje na ustavne sudove, a zatim i judikaturu nadnacionalnih tijela u europskom kontekstu, dakle Europski sud pravde u Luxembourg i Europski sud za ljudska prava u Strasbourg. Jačanje politika moralnosti otvorit će mogućnost Ustavnom sudu da se snažnije profilira kao akter aktivne sudbene politike, odnosno da postane nešto slično američkom Vrhovnom sudu, koji je mimo politike pučkog sentimenta i lokalnih odnosa moći u federaciji djelovao kao akter zaštite građanskih prava. Ne treba isključiti da će, gotovo kao u SAD-u, revni pratitelji suda, tzv. *court-watchers*, nestrpljivo očekivati spasonosnu odluku o ustavnosti pojedinih odredbi koje bi iznjedrila pučka demokracija. Druga je mogućnost politika sudačkog samoograničenja (*judicial restraint*) koja ne bi iznenadila, no to bi prepustilo posao višoj instanciji koja bi interpretirala europsko i konvencijsko pravo s obzirom na norme poput jednakosti i zaštite prava manjina.¹⁵ Politike moralnosti tako otvaraju mogućnost jačanja modela sudačke politike, a s time vjerojatno i općenite promjene paradigme prava u Hrvatskoj, dok potencijalni sukob između liberalne zaštite prava i demokratske volje većine građana može obnoviti stari politički spor između liberalizma i demokracije koji u suvremenim konstitucionalnim liberalnim demokracijama koegzistiraju u labilnoj ravnoteži.

Na razini diskurzivnih taktika i oblikovanja koalicija već se može uočiti nekoliko trendova koji će vjerojatno nastaviti oblikovati politike moralnosti u vremenu pred nama. Snage moralne većine, u kojoj crkveni autoriteti istupaju kao angaži-

**Ishodi borbe sukobljenih strana
u kulturnom ratu oko politika
moralnosti, ovisit će i o taktičkoj
inteligenciji aktera koji vješto koriste
diskurse koji su im na raspolaganju**

rani politički akteri, pokazuju taktičku inteligenciju pozivajući se na diskurse konstitucionalne zaštite prava, procedure i zaštitu vlastitih aktivista od nasilja, te samo ponekad, poput Adalberta Rebića (v. Bekić u ovom broju), plasiraju diskurs stražnjeg plana izvedbe u prvi plan. Histerične naracije o propadanju i vulgarno sročene teorije zavjere ne prolaze u javnom diskursu, reflektirajući se u liberalnom tisku kao raspamećeni govor mržnje. S druge strane, manjinske udruge i medijska prezentacija strane koja se zauzima za pravno i simboličko izjednačavanje svih seksualnih zajednica, uz očekivane argumente o jednakosti prava onih koji plaćaju porez, pribjegavale su osobnim naracijama, što se uklapa u neka teorijska predviđanja o diskurzivnim strategijama manjina u borbi za prava u području politika moralnosti.¹⁶ Nema sumnje da će ishodi borbe sukobljenih strana u kulturnom ratu oko politika moralnosti, uz političke odnose

snaga i institucionalnu konstelaciju, ovisiti i o taktičkoj inteligenciji aktera koji vješto koriste diskurse koji su im na raspolaganju. Također, premda hrvatsko društvo nije toliko složeno kao američko u pogledu različitih identiteta složenih povijesti i njihovih mobilizacija u kulturne ratove (usp. Wadsworth, 2011),¹⁷ mobilizacije u vezi sa spolnim odgojem i istospolnim brakom već su svjedočile formiranju diskurzivnih koalicija koje su bile teško zamislive u kontekstu međunarodnih sukoba 1990-ih.

Mobilizacija velikog broja potpisa i iniciranje referendumskog procesa uklapaju se u već viđene scenarije politika moralnosti "na Zapadu"

Slično kao što su u SAD-u u kulturnim ratovima formirane koalicije ortodoksnih Židova, kršćanskih fundamentalista i konzervativnih katolika, u Hrvatskoj je o pitanju protivljenja nastavku liberalizacije te javnog priznavanja alternativnih seksualnosti i novih obiteljskih modela uspostavljen konsenzus većine relevantnih vjerskih zajednica (također v. detaljnije u Bekić), koje štite tradicionalne vrijednosti i makar privremeno zaboravljaju svoje ratne funkcije markera sukobljenih nacionalnih identiteta. Naime, vjerske vođe lako će se složiti u zajedničkoj fronti zaštitite obitelji od raspamećenih snaga sekularnosti i rastakanja patrijarhalnog autoriteta, što je vjerojatno još jedna crtica u prilog Lakoffovoj heuristici dvaju rodni modela. Također će biti zanimljivo pratiti formiranje možda kvantitativno skromnijih, ali svejednak teorijski zanimljivih i potencijalno politički važnih diskurzivnih koalicija s druge strane crte bojišnice koje bi u novim politikama moralnosti mogao povezati strah od ugrožavanja osobnih sloboda građana i potencijalnog nagrizanja modela sekularne države.

Na kraju, vjerojatne promjene u pojedinim politikama moralnosti donijet će i nove implementacijske i identitetske dvojbe. Drukčija regulacija nekih područja politike moralnosti, poput prostitucije, mogla bi dovesti do implementacijskih deficita, a nova regulacija područja poput istospolnih brakova dovest će do ispitivanja učinaka novih politika na identitete manjinskih zajednica i njihov status u društvu.¹⁸ U svakom slučaju, isprepletanje politika moralnosti s biopolitičkim pitanjima upravljanja populacijom kojoj se sužava demografska osnovica bit će zanimljivo za praćenje, čak i ako cijeli proces ne dovede do jačanja pluralističke demokracije nego ocrta zabit na rubu Europske unije u kojoj se svjetske tragedije naknadno odigravaju kao predvidiva provincijalna farsa bez značajnijeg učinka na kvalitetu života građana.

Bilješke

1 Riječ je o prijevodu engleske sintagme *morality policies*. Alternativni prijevodi, sa svojim prednostima i manama, mogli bi biti "politike morala" ili "moralne politike". Premda

nisu lišeni arhaičnog šarma, ćudoređe i običajnost ("konkretna totalnost načina rada ljudi građanskog društva"), termini su odviše opterećeni poviješću političke filozofije i odgovarajućim kantijanskim i hegelijanskim konotacijama, pa vjerojatno nisu najsretnija komponenta prevoditeljskog rješenja ("politike ćudoređa", "politike običajnosti").

2 Popis politika moralnosti nije iscrpljen ovom klasifikacijom. Ona također ne pretendira na političku neutralnost. Primjerice, ovisno o političkoj poziciji, pobačaj se može preseliti iz prvog u četvrto područje, a tamo se mogu smjestiti i istospolni brakovi s obzirom na pravo na posvajanje djece.

3 Ponekad se u literaturi pokušava povući čvrsta razdjelnica između kaznene politike i politika moralnosti, što je vidljivo u slijedećemu pojmovnom razgraničenju: "Politika moralnosti tako je ništa manje doli pravna sankcija onoga što je pravo i onoga što je krivo, opravdanje partikularnog skupa temeljnih vrijednosti. Dok veći dio kaznenog prava određuje što je pravo, a što krivo, ono što razdvaja politiku moralnosti od kaznenog prava jest činjenica da se ona bavi temama o kojima ne postoji puni konsenzus u političkoj zajednici" (Mooney, 1999:675). Međutim, odluka da se kazni različite pojave, a još više specifični instrumenti kaznene politike poput smrtno kazne, često su kontroverzni barem nekom dijelu populacije koji, po pravilu, nije beznačajan.

4 V. primjerice o judikaturi Europskoga suda za ljudska prava u Strasbourgu u slučajevima restriktivne politike pobačaja u Irskoj i Poljskoj u: Fenwick (2013).

5 Uzmimo, primjerice, politiku prema ovisnosti (Euchner i dr., 2013:378). Kockanje i upotreba droge bili su alternativno diskurzivno oblikovani: kao moralno zlo koje treba iskorijeniti; kao pitanje zdravlja i socijalno pitanje; kao pitanje sigurnosti i javnog reda; kao ekonomsko i fiskalno pitanje. Jezik koji zahvaća pojavu korespondira s time koja će se politika baviti pojavom: kaznena u užem smislu, zdravstvena i socijalna politika, politika sigurnosti kroz prekršajne odredbe i komunalno redarstvo ili pak ekonomska i fiskalna, oblikujući ta pitanja kao probleme ekonomskog dohotka. Slično vrijedi i za prostituciju. Dakako, iste pojave može paralelno zahvaćati više politika, a promjene ne moraju biti jednosmjerne, pa je načelno moguća naknadna politička "moralizacija" pitanja koje je bilo u drugoj diskurzivnoj sferi.

6 Poznat je Searleov primjer iz knjige o govornim činovima. Rečenica "He is not a nigger" ("On nije crnjo") i dalje je uvreda unatoč negaciji: "Sam izgovor te specifične riječi pokazatelj je neprijateljstva, prijezira itd." (Searle, 2001:156). Rečenica nije u ozbiljnom smislu prevediva na hrvatski jer ne postoji povijest uvreda i represije s kojom je termin povezan, ali se lako mogu zamisliti primjeri iz domaćeg konteksta u području politika moralnosti. U toj napomeni sadržan je smisao politički korektnog oblikovanja vokabulara i, u širem smislu, borbe za jezik koja prevladava u pitanjima politika moralnosti. Kako tu borbu ne mogu izbjeći ni društvene znanosti, koje svoje kategorije grade na onima iz svijeta života, tu se ujedno nalazi i smisao uvodnog *caveata* o građanskoj pristranosti.

7 Svoju je poziciju Lakoff sustavno razradio u knjizi koja je doživjela dva izdanja (Lakoff, 2002). Pregledno ju je iznio na

- javnom predavanju na Kalifornijskom sveučilištu u San Diegu u sklopu serije predavanja Helen Edison, održanom 17. 10. 2005. (v. <http://www.youtube.com/watch?v=5f9R9MtkpqM>). I knjiga i predavanje, na koje se oslanjam u prikazu što slijedi, nose naziv *moral politics*, obilježen semantičkom dvoznačnošću na koju sam uvodno upozorio, a u ovom je slučaju mogu zahvatiti sintagme "politika morala" (politika oblikuje moral) i "moralna politika" (moral oblikuje politiku).
- 8 "Ima mnogo vrsta poslova i svaka osoba mora ispunjavati svoje zadatke. Poslovi se dijele na dvije vrste: muški i ženski poslovi. Muški poslovi su oni koji se tiču hrabrosti, snage i naredbi. Odnosno: da budu predsjednici, generali, svećenici, vojnici, lovci, toreadori, nogometaši i suci itd., itd. ... Zatim, postoje ženski poslovi kao što su: ponajprije rađanje djece, čuvanje djece i njihovo njegovanje u bolesti, podučavanje kod kuće i pružanje ljubavi; također je ženski posao biti učiteljica i još ponešto, kao krojačica, frizerica, sluškinja, bolničarka" (Barenno i dr., 2005:223). Tekst je uokviren kao sastavak o poslovima "djevojke imenom Maria Adélia, rođene u Carvalhalu i odgojene u religijskom prihvatilištu u Beji".
 - 9 Paragraf 1. specificira: "Ako ozljede budu lakše, neće se primijeniti nikakva kazna", dok paragraf 3. daje istu polugu kaznene moći u zaštiti čednosti djece: "Primijenit će se iste odredbe, u istim okolnostima, na roditelje u odnosu na njihove kćeri, mlađe od dvadeset jedne godine i njihove kvaritelje, dok žive pod roditeljskom zaštitom" (Barenno i dr., 2005: 247-248).
 - 10 V., primjerice, komentar Davora Butkovića koji spominje "kulturni rat što ga je protiv Vlade pokrenula Katolička crkva", <http://www.jutarnji.hr/komentar-davora-butkovica-dobar-govor-bez-nekoliko-bitnih-odgovora/1128351>, 24. 9. 2013. Usp. i komentar Žarka Puhovskog, koji je povodom pravorijeka Ustavnog suda i premijerove izjave, pronicljivo povezao kulturni rat, koji se (pod upitnikom) pojavljuje već u naslovu kolumne, s onim što ovdje nazivamo politikama moralnosti: "Premda je istina da podjele u povodu seksualnoga odgoja u školama sve više podsjećaju na svjetski trend prenošenja sukoba ljevice i desnice sa striktno političkoga na moralni plan, ova osmoza u Hrvatskoj je, ipak, tek na početku" (Žarko Puhovski, *Kulturkampf? Banka*, 24. 5. 2013., <http://www.bank.hr/komentari-i-analize/kulturkampf>).
 - 11 "Ali, to nije bit priče, bit priče je da jedna vrlo agresivna grupa ljudi provodi kulturni rat u Hrvatskoj i to je legitimno", *Novi list*, 22. 5. 2013., <http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Milanovic-Odluku-postujem-ali-bit-price-je-da-agresivna-grupa-provodi-kulturni-rat-u-Hrvatskoj>
 - 12 V. Kulturkampf, *Encyclopaedia Britannica*, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/324668/Kulturkampf>
 - 13 http://en.wikipedia.org/wiki/Culture_war
 - 14 Treba imati u vidu da je Katolička crkva međunarodni akter. Premda poruke pape Franje, "sina Crkve", ne moraju dovesti do novog koncila, pisanja enciklike i redefinicije doktrine (v. Garry Gutting, Sex, Doubt and the Pope, *The Stone*, 6. 10. 2013, http://opinionator.blogs.nytimes.com/2013/10/06/sex-doubt-and-the-pope/?_r=0), treba zabilježiti ipak bitno drukčije tonove novoga vjerskog poglavara koji se zauzeo za otvorenije naviještanje evanđelja (v. 'CRKVA JE PREVIŠE OPSJEDNUTA
- ABORTUSOM I GAY BRAKOVIMA!' Brutalno iskreni stav Pape, <http://www.jutarnji.hr/papa-franjo--crkva-ne-treba-govoriti-samo-o-abortionu-i-gay-brakovima/1127232>, 19. 9. 2013).
- 15 S obzirom na to da predmet referenduma mogu biti ustavne promjene, a ne promjene akata koji su subordinirani ustavu, vrijedi zabilježiti doktrinu o "neustavnim ustavnim amandmanima" koja "odsijeca posljednje utočište protiv pretjerano aktivnog sudstva", stavljajući nacionalni ustavni sud pred tešku zadaću da nađe "nepromjenjiva načela ustavnog teksta", ali i predstavlja pragmatičan odgovor na problem lakoće mijenjanja ustava u neliberalnom i, u određenom, normativno ambicioznijem smislu, nedemokratskom smjeru (David Landau, *Should the Unconstitutional Constitutional Amendments Doctrine be Part of the Canon?*, 10. 6. 2013, <http://www.iconnectblog.com/2013/06/should-the-unconstitutional-constitutional-amendments-doctrine-be-part-of-the-canon>). Može li nacionalni ustavni sud u tom smislu biti zaštitnik "robustnog konstitucionalizma" prije viših sudbenih instanci ostaje vidjeti.
 - 16 Usp. sljedeći navod koji borbu za prava povezuje s narativnom formom osobnih pripovijesti: "Zato što narativi uključuju likove koji su personalizirani, tj. odnose se na pojedince, može biti da su, u pitanjima koja se tiču sukoba između tradicionalnog morala i individualnih sloboda, narativi posebno prikladni za argumentaciju u korist osobnih sloboda" (Ghoshal, 2009:94).
 - 17 Primjerice, u Hrvatskoj je teško zamisliti izjave poput "legalizacija istospolnih brakova uništiti će crne obitelji". Ili, "u Kini smo u 5.000 godina naše povijesti priznali da je homoseksualnost oduvijek postojala. Ali prihvatiti je s razumijevanjem, ne znači i glorificirati takve odnose". Ili, "mi se solidariziramo s pravim manjinama. Gejevi i lezbijke nisu prave manjine". To su iskazi diskurzivno ujedinjenih konzervativnih pripadnika različitih etničkih zajednica (Wadsworth, 2011:209). Međutim, valja zabilježiti neke opće retoričke obrasce, poput asocijacije i univerzalizacije, koji proizlaze iz te složenosti; oni nisu samo sredstvo oportunističke taktičke manipulacije nego i mehanizam identitetskog samopotvrđivanja u borbi za moć u kojoj pojedine skupine tvrde da nešto bitno dijele s drugima.
 - 18 Primjerice, institucionalizacija istospolnog braka kod nekih je pripadnika manjinskih seksualnih zajednica izazvala strahove u vezi s povećanom vidljivošću njihovih odnosa, njihovom formalizacijom i ukalupljivanjem (v. Lannutti, 2005).

Literatura

- Barenno, M. I., Horta, M. T., Velho da Costa, M. (2005). *Nova portugalska pisma*. Zagreb: Mirakul.
- Engeli, I., Green-Pedersen, Ch., Larsen, L. T. (2013). The puzzle of permissiveness: understanding policy processes concerning morality issues. *Journal of European Public Policy*. (20) 3:335-352.
- Euchner, E.-M., Heichel, S., Nebel, K., Raschzok, A. (2013). From 'morality' policy to 'normal' policy: framing of drug consumption and gambling in Germany and the Netherlands and their regulatory consequences. *Journal of European Public Policy*. (20) 3:372-389.

- Fenwick, D. (2013). The modern abortion jurisprudence under Article 8 of the European Convention on Human Rights. *Medical Law International*. (12) 3-4:249-276.
- Foucault, M. (1994). *Znanje i moć* (ur. Kalanj, R., Burger, H.). Zagreb: Globus.
- Hajer, M. (1993). Discourse Coalitions and the Institutionalization of Practice: The Case of Acid Rain in Britain. U: Fischer, F., Forester, J. (ur.). *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*. Durham i London: Duke University Press, 43-76.
- Heichel, S., Knill, Ch., Schmitt, S. (2013). Public policy meets morality: conceptual and theoretical challenges in the analysis of morality policy change. *Journal of European Public Policy*. (20) 3:318-334.
- Hunter, J. D. (1991). *Culture Wars: The Struggle to Define America*. New York: Basic Books.
- Ghoshal, R. (2009). Argument Forms, Frames, and Value Conflict: Persuasion in the Case of Same-Sex Marriage. *Cultural Sociology*. (3) 1:76-101.
- Knill, Ch. (2013). The study of morality policy: analytical implications from a public policy perspective. *Journal of European Public Policy*. (20) 3:309-317.
- Lakoff, G. (2002). *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think* (2. izd.). Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By* (2. izd.). Chicago: University of Chicago Press.
- Lannutti, P. (2005). For better or worse: Exploring the meanings of same-sex marriage within the lesbian, gay, bisexual and transgendered community. *Journal of Social and Personal Relationships*. 22 (1): 5-18.
- Lubbers, M., Jaspers, E., Ultee, W. (2009). Primary and Secondary Socialization Impacts on Support for Same-Sex Marriage after Legalization in the Netherlands. *Journal of Family Issues*. (30) 12: 1714-1745.
- Mooney, Ch. (1999). The Politics of Morality Policy. *Policy Studies Journal*. (27) 4:675-680.
- Mooney, Ch., Schuldt, R. (2008). Does Morality Policy Exist? Testing a Basic Assumption. *Policy Studies Journal*. (36) 2:199-218.
- Searle, J. (2001). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmitt, S., Euchner, E.-M., Preidel, C. (2013). Regulating prostitution and same-sex marriage in Italy and Spain: the interplay of political and societal veto players in two catholic societies. *Journal of European Public Policy*. (20) 3:425-441.
- Wadsworth, N. (2011). Intersectionality in California's Same-Sex Marriage Battles: A Complex Proposition. *Political Research Quarterly*. 64 (1): 200-216.
- Wiecko, F., Gau, J. (2008). Every life is sacred...kind of: Uncovering the sources of seemingly contradictory public attitudes toward abortion and the death penalty, *The Social Science Journal*. (45):546-564. ■